

ZAKLJUČCI KONFERENCIJE I PREPORUKE

PRVA GODIŠNJA KONFERENCIJA
“BUDUĆNOST RADA – BUDUĆNOST JE SADA”
23–24. oktobar 2018.
Beograd, Srbija

Srbija i druge zemlje Zapadnog Balkana su u digitalnoj transformaciji uočile priliku da reše neke od strukturalnih, ekonomskih, političkih i društvenih izazova regiona. Vezano za ovu temu, Centar za istraživanje javnih politika (CENTAR) pokrenuo je program „Budućnost rada“ u 2018. godini, fokusirajući se na svet rada i privredu Srbije koji se ubrzano menjaju usled digitalne transformacije. Uprkos svom statusu ekonomije u razvoju, Srbija se nada da će iskoristiti ekonomski zamah koji sa sobom donosi nova industrijska revolucija i omogućiti poslovni prosperitet i povoljno radno okruženje u društvu.

Imajući u vidu značaj i potencijal ove pojave, CENTAR je organizovao prvu godišnju konferenciju „Budućnost rada – budućnost je sada“ koja je održana u Beogradu 23. i 24. oktobra 2018. godine. Cilj konferencije je bio da se razmotre izazovi i mogućnosti koje se nalaze pred Srbijom u digitalno doba, kao i prioriteti Vlade Republike Srbije usmereni ka ostvarivanju digitalne agende i ekonomije zasnovane na znanju [1] u zemlji.

U kontekstu inicijativa Evropske komisije kao što su Digitalna agenda za Zapadni Balkan, iz juna 2018. godine, kao i nove Strategije za Zapadni Balkan, na konferenciji se diskutovalo na koji način bi građani Srbije mogli da se koriste prednostima dolazeće digitalne transformacije. Kroz dijalog je naglašena društvena dimenzija ove pojave za Srbiju (zapošljavanje, obrazovanje i socijalne politike), kao i nestandardni oblici rada koji su sve češće prisutni u novoj ekonomiji.

Konferencija je okupila međunarodne i nacionalne aktere koji su razgovarali o preduslovima i mogućnostima za razvoj ekonomije zasnovane na znanju u Srbiji u okviru Agende dostojanstvenog rada. To je bilo mesto za dijalog svih zainteresovanih strana aktivnih u oblikovanju srpske ekonomije koje do sada nisu imale priliku da se sretnu ili međusobno sarađuju.

CENTAR smatra da se budućnošću treba baviti već danas ako Srbija želi da ostvari svoje ekonomske potencijale, zadrži nasleđe Agende dostojanstvenog rada i održi ideju pravednog i jednakog društva u procesu donošenja politika. Buduća transformacija zavisi od postupaka današnjih kreatora politika, poslovnih lidera ali i radnika u Srbiji. Iako je digitalna tehnologija pokretačka snaga četvrte industrijske revolucije (4.0), ipak su ljudi ti koji su u njenom središtu. Oni imaju moć da promene pravila igre i da se koriste prilikama koje su pred njima.

Konferencija koju je organizovao CENTAR doprinosi zajedničkom kreiranju javnih politika i programa zasnovanih na temeljnom razumevanju izazova i potencijala industrijske revolucije 4.0. Zaključci konferencije predstavljeni u ovom dokumentu pozivaju na dalje razmatranje dostupnih resursa za digitalno unapređenje društva.

[1] Koncept nove ekonomije stvoren je u okviru evolutivne institucionalne teorije (Sum, N.L., Jessop, B. *Competitiveness, the knowledge-based economy, and higher education* [Konkurentnost, ekonomija zasnovana na znanju i visoko obrazovanje]. *Journal of the Knowledge Economy*, 4 (1), 24-44. 2013.). Ipak, termin se široko koristi kao sinonim za ekonomiju zasnovanu na znanju (Eng. Knowledge-based economy ili KBE), ekonomiju znanja, digitalnu ekonomiju i direktno je povezana sa idejom industrijske revolucije 4.0.

PREGLED STANJA EKONOMIJE ZASNOVANE NA ZNANJU U SRBIJI

Kao zemlja u razvoju koja se bori sa tri industrijske revolucije odjednom – 2.0, 3.0 i 4.0 – i sa nejednakim napretkom u preduzećima, sektorima i u ekonomiji, Srbija je snažno motivisana da se koristi potencijalom ekonomije zasnovane na znanju u cilju dostizanja željenog ekonomskog rasta i postizanja održivog razvoja. Ne samo IT sektor, već i tradicionalne industrije kao što su železnička i poljoprivredna industrija postaju industrije zasnovane na znanju u novoj ekonomiji. Znanje koje se manifestuje kroz tehnologiju, unapređene procese i kvalitetniju radnu snagu postaje glavni pokretač produktivnosti i poboljšanja razvoja.

Oslanjajući se na obrazovanu radnu snagu, efikasnu i sveobuhvatnu IKT infrastrukturu, istraživanje i razvoj, kao i tehnološke i poslovne inovacije, ekonomija zasnovana na znanju donosi suštinske promene u oblastima obrazovanja, rada, zapošljavanja i utiče na društvo u celini. U ovom momentu čak 65,8% radnih mesta u Srbiji podložno je automatizaciji, dok je trend uvođenja novih tehnologija nešto sporiji, 47,3%. [2]

Vlada Srbije uvrstila je ekonomiju zasnovanu na znanju u svoj strateški cilj još 2008. godine [3], ali njen potencijal još uvek nije u potpunosti dostignut. Trenutno, Srbija zaostaje u većini mera digitalne transformacije, od upotrebe interneta i širokopojasne tehnologije, do udela ekonomije koja koristi digitalne tehnologije, kao i do digitalne pripremljenosti javne administracija i vlade. [4] Investicije u IT sektoru u Srbiji trenutno iznose 62 evra po glavi stanovnika, dok prosek u EU iznosi 800 evra. [5]

Ipak, iz srpske privrede stižu i ohrabrujuće vesti, kao što je ona da izvoz Srbije u oblasti informacionih tehnologija kontinuirano raste. U prvih devet meseci 2018. godine izvoz IT-a dostigao je iznos od 811 miliona evra, što je za 28,5% više nego u istom periodu prethodne godine. [6] To čini IT najuspešnijim izvoznim sektorom u Srbiji, koji je posle dužeg vremena uspeo da dostigne vrednost pojedinačnog izvoza čelika, žitarica i malina. [7]

Što se tiče inovacija, Srbija je među umerenim inovatorima sa još uvek ograničenim rezultatima u poređenju sa zemljama EU-28. [8] Sa druge strane, Srbija je vodeća zemlja u Jugoistočnoj Evropi po broju firmi u kategoriji start-apa; 631 start-ap u 2016. godini i veliki broj start-ap preduzeća nastalih u 2017. godini [9] (za više podataka o preduzetništvu, inovacijama, istraživanju i razvoju, pogledajte ovde).

Kompanije unutar ekonomije zasnovane na znanju omogućavaju oko četvrtinu ukupne zaposlenosti i nešto više od četvrtine celokupne dodate vrednosti u Srbiji. [10] Naročito se ističu IT i tehnološki snažni sektori kao što su farmaceutska, metalna, gumna, električna i elektronska industrija.

[2] Svetska banka, *World Development Report 2016: Digital Dividends* [Svetski izveštaj o razvoju 2016: Digitalne dividende]. Vašington: 2016. Dostupno na: <http://documents.worldbank.org/curated/en/896971468194972881/pdf/102725-PUB-Replacement-PUBLIC.pdf>, pristupljeno 6. februara 2019.

[3] Strategija održivog razvoja Republike Srbije iz 2008. godine (Vlada Republike Srbije, 2008), Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije (Vlada Republike Srbije, 2011), Strategija razvoja industrije informacionih tehnologija za period 2016-2020. Istraživanje inovacija (Vlada Republike Srbije 2016), Strategija razvoja trgovine (Vlada Republike Srbije, 2016) i Strategija razvoja mreža novih generacija (Vlada Republike Srbije, 2018).

[4] Tajana Barbić et al., *The Impact of Digital Transformation on the Western Balkans – Tackling the Challenges towards Political Stability and Economic Prosperity* [Uticaj digitalne transformacije na Zapadni Balkan – rešavanje izazova ka uspostavljanju političke stabilnosti i ekonomskog prosperiteta]. Grac/Zagreb: digital WB6+2, 2018. Dostupno na: <https://digitalsummitwb6.com/wp-content/uploads/2018/04/Layout-Study-final-.pdf>, pristupljeno 6. februara 2019.

[5] Milovan Matijević i Milan Šolaja, *ICT in Serbia – At a Glance* [IKT u Srbiji – Pregled]. Novi Sad: Vojvodina ICT Cluster, 2018. Dostupno na: <https://vojvodinaictcluster.org/wp-content/uploads/2018/05/ICT-in-Serbia-%E2%80%93-At-a-Glance-2018.pdf>, pristupljeno 6. februara 2019.

[6] „Izvoz softvera za devet meseci 2018. skoro dostigao celokupni prošlogodišnji,” Startit, 28. Novembar 2018. Dostupno na: <https://startit.rs/izvoz-softvera-za-devet-mese-ci-2018-skoro-dostigao-celokupni-proslogodisnji/>, pristupljeno 6. februara 2019.

[7] Kori Udovički, Pavle Medić, i Sonja Avlijaš, *Konkurentnost privrede Srbije u kontekstu nove globalne ekonomije*. Centar za istraživanje javnih politika: Beograd, 2018.

[8] World Economic Forum, *Global Competitiveness Report 2017-2018* [Globalni izveštaj o konkurentnosti 2017-2018]. Ženeva: 2017. Dostupno na: <http://www3.weforum.org/docs/G-CR2017-2018/05FullReport/The-GlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%93018.pdf>, pristupljeno 6. february 2019.

Nova ekonomska transformacija dovodi u pitanje trenutnu strukturu zapošljavanja u Srbiji gde se, u poređenju sa EU, i dalje uočava niska stopa zaposlenosti. [11] Razvoj ekonomije zasnovane na znanju takođe doprinosi porastu nestandardnih oblika zapošljavanja, kao što su samozapošljavanje, privremeni rad, honorarni rad, rad po pozivu, rad na više radnih mesta, itd. [12] Od ukupne aktivne radne snage, u Srbiji je u 2017. godini bilo angažovano 22,8% u ovoj vrsti poslova. [13]

IT sektor, za koji se procenjuje da zapošljava 45.000 radnika [14], posebno je sklon nestandardnim oblicima zapošljavanja. Prema istraživanju CENTRA o digitalnim radnicima iz Srbije, rad frilensera, koji se često podvodi pod nestandardne oblike zapošljavanja, veoma je prisutan među platformskim (masovno angažovanim) radnicima. Njihov broj u Srbiji raste iako zvanični podaci o veličini ove populacije još uvek ne postoje. [15] Budući da IT sektor i platformska ekonomija predstavljaju pokazatelje na koji način će se priroda posla i zapošljavanja menjati, ovaj podatak postaje uznemirujući. Stoga, ako se nestandardni način rada povećava usled globalizacije i digitalizacije, problem pristupa socijalnoj zaštiti postaje sve važniji. Takođe, pokreće se i pitanje dostojanstvenog zapošljavanja i njegovog značaja za Srbiju. [16]

Obrazovanje je još jedno ključno pitanje koje može ograničiti potencijal Srbije za ubrzani ekonomski razvoj. Procenat BDP-a koji se izdvaja za visoko obrazovanje je skroman, u 2016. godini [17] iznosio je svega 3,3%. Dodatni izazov bi bio kako osposobiti sistem da kontinuirano stvara kvalitetne ljudske resurse. Veliki broj postojećih obrazovnih programa je zastareo i često u koliziji sa svetom rada, što prouzrokuje nedostatak stručne radne snage. To takođe predstavlja glavnu prepreku rastu kompanija i mogućnosti Srbije da se koristi pozitivnim uticajem digitalne transformacije. Osim toga, Srbija se nisko kotira kada je u pitanju zadržavanje postojećih i privlačenje novih talenata u zemlju, što je činjenica koja zabrinjava. [18] Ljudski kapital je dodatno oslabljen i niskim nivoom učešća u programima konstantnog usavršavanja tokom života. Bez obzira na navedene nedostatke, od 2000. godine vidljivi su i pozitivni pokazatelji u obrazovnom nivou radne snage u Srbiji. [19] Postoji trend povećanog broja upisanih studenata na tehničkim fakultetima što ukazuje na mogućnost razvoja ljudskog kapitala potrebnog za novu ekonomiju. Ipak, stope upisa u drugim naučnim oblastima koje imaju potencijal da doprinesu tehnološkoj revoluciji stagniraju. [20]

Iako je od 2017. godine digitalna transformacija na agendi Vlade Republike Srbije, vizija razvoja digitalne ekonomije i njene uloge u opštem društveno-ekonomskom razvoju još uvek nije jasno definisana. Ovo ukazuje na to da je neophodno učiniti više kako bi se pospešio ekonomski i društveni napredak i kako bi Srbija zauzela mesto lidera digitalne transformacije u regionu. Zato je ova konferencija doprinela naporima da se pripremi sveobuhvatan program digitalne transformacije za Srbiju, sugerišući ključne oblasti intervencije i dalji smer u delovanju.

[9] Hrvatska i Slovenija su na drugom (500) i trećem (431) mestu na listi. Ipak, Srbija je bila četvrta u regionu ako se meri po gustini start-upova, sa 89,4 start-apa po glavi stanovnika, nakon uspešnijih Slovenije (231,1), Hrvatske (119,3) i Republike Severne Makedonije (89,7). Što se tiče ulaganja u 2016. godini, Slovenija je bila daleko najuspešnija sa 95 miliona dolara, u poređenju sa 15 miliona dolara Hrvatske i sa 1-5 miliona dolara u Srbiji. (Aleš Pustovrh, *Southeast Europe Startup Report 2017* [Izveštaj o start-upovima Jugoistočne Evrope 2017]. ABC Accelerator Group, 2017.

Dostupno na: https://abc-accelerator.com/wp-content/uploads/2018/05/south-east_startup_report_8.pdf, pristupljeno 6. februara 2019. Za više podataka o preduzetništvu, inovacijama, istraživanju i razvoju, pogledajte ovde: <http://fow.rs/wp-content/uploads/2018/10/infographic04opt.jpg>.

[10] Uopšteno govoreći, korporativni sektor u Srbiji zapošljava samo 40% od ukupnog broja zaposlenih, dok ostatak pronalazi posao u javnom sektoru (Udovički, Medić, i Avlijaš, 2018, op. cit.)

[11] Stopa zaposlenosti u Srbiji iznosila je 58% u 2017. godini u poređenju sa prosekom EU od 72,2%. (Republički zavod za statistiku, Bilten - Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji. Beograd: 2017. Dostupno na: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pd-f/G20185634.pdf>, pristupljeno 6. februara 2019; Eurostat, *The EU in the World: 2018* [EU u svetu: edicija 2018]. Luksemburg: 2018. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9066251/KS-EX-18-001-EN-N.pdf/64b85130-5de2-4c9b-aa5a-8881bf6ca59b>, pristupljeno 6. februara 2019.)

[12] U proseku u 2016. godini u OECD-u 16% svih radnika su bili samozaposleni, a dodatnih 13% zaposlenih je bilo na ugovorima za privremeno zapošljavanje (OECD, *The Future of Social Protection: What works for non-standard workers?* [Budućnost socijalne zaštite: Šta funkcioniše za nestandardne radnike?]. OECD Publishing, 2018. Dostupno na: <https://www.oecd.org/social/future-of-social-protection.pdf>, pristupljeno 6. februara 2019.).

[13] Republički zavod za statistiku, op. cit.

BUDUĆNOST JE SADA: ZAKLJUČCI KONFERENCIJE

- **Kvantni skok srpske privrede zavisi od njenog sveobuhvatnog prelaska na stvaranje dodate vrednosti u okviru ekonomije zasnovane na znanju**

Ubrzani razvoj srpske privrede u velikoj meri zavisi od pravovremenog uvođenja i usvajanja novih tehnologija, kao i od prilagođavanja celokupnog sistema na nove uslove stvaranja vrednosti u okviru ekonomije zasnovane na znanju. Preduzeća koja čine novu ekonomiju u Srbiji imaju potencijal da potpomognu uspešnu transformaciju srpske privrede.

Estonija je pokazala da zemlje koje su blagovremeno prihvatile nove tehnologije imaju perspektive za ekonomski rast. Podstičući digitalnu infrastrukturu kako bi poduprla ekonomski rast, Estonija je uspela da povрати svoje i privuče nove talente. Primena digitalnih tehnologija olakšala je pristup novim (digitalnim) tržištima, koja su zauzvrat podržala razvitak preduzeća. Da nije bilo toga, ova preduzeća ne bi opstala sa lokalnom potražnjom. Estonsko iskustvo kao ključnu prednost u transferu tehnologije i znanja naglašava blizinu tržišta EU, kao i pristup kapitalu neophodnom za dalji razvoj privrede i društva. Kaidi Kerli Karner, menadžerka Estonske investicione agencije, naglasila je: „Kada je Estonija započela proces ekonomskog razvoja pre 25 godina, doslovno nismo imali nikakvu infrastrukturu, posebno u IT sektoru, tako da smo morali da krenemo od početka. Srbija je sada u poziciji da dođe do potpuno novih rešenja, boljih i od estonskih.”

- **Novi poslovni modeli su od vitalnog značaja za razvoj ekonomije zasnovane na znanju**

Kori Udovički, predsednica i glavna ekonomistkinja Centra za visoke ekonomske studije (CEVES), istakla je da je srpska privreda, uprkos ekonomskom rastu od samo 9% u poslednjih 10 godina prošla kroz fundamentalnu promenu koja je dovela do pojave novih kompanija. Ipak, kompanije koje predvode razvoj ekonomije zasnovane na znanju i dalje izgledaju više kao izolovana ostrva nego povezani sistem. Konferencija je ugostila neke od predstavnika IT i tradicionalnih sektora, među kojima su su: New Frontier Grupa, BioSense Institut, mySkin, Metalac AD, Coing Development Grupa, Solfin 3D kompanija i Janković Enterijer.

Učesnici konferencije su se složili da ekonomija zasnovana na znanju zahteva nove poslovne modele koji se fundamentalno razlikuju od postojećih linearnih modela organizacije. Ti poslovni modeli podrazumevaju istovremenu primenu velikog broja operacija, od kreiranja i testiranja novog proizvoda, do razvoja marketinške i PR strategije, kao i plasmana proizvoda. Uz promene u organizacijskim modelima, ekonomija zasnovana na znanju neizbežno vodi do promena u raspodeli uloga unutar organizacije.

[14] Republički zavod za statistiku, Registrovana zaposlenost, IV kvartal 2018. Dostupno na: <http://www.stat.gov.rs/en-US/oblasti/trziste-rada/registrovana-zaposlenost>, pristupljeno 6. februara 2019.

[15] Branka Anđelković, Jelena Šapić, i Milica Skočajić, *Gig ekonomija u Srbiji: Ko su digitalni radnici i radnice iz Srbije i zašto rade na globalnim platformama?* Centar za istraživanje javnih politika: Beograd, u izradi.

[16] Više o karakteristikama rada pogledajte ovde: <http://fow.rs/wp-content/uploads/2018/10/infographic05opt.jpg>.

[17] Ministarstvo finansija - Vlada Republike Srbije, 2018.

[18] Srbija je rangirana kao 134 i 132 od 137 u 2017. godini, prema Indeksu globalne konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma za 2017. godinu.

[19] Meri se kao prosečan broj godina školovanja ili kao učešće zaposlenih sa visokim obrazovanjem.

[20] Na primer, Srbija godišnje obrazuje oko 1.000 stručnjaka za IKT, dok se procenjuje da nedostaje oko 15.000 takvih profila. Ove procene su urađene na okruglom stolu „Potencijal IT osoblja ili prepreke za razvoj” održanom u Beogradu u junu 2016. Godine. Dostupno na: <https://pcpress.rs/prvi-okrugli-sto-ekipije-it-kadrovi-veliki-potencijal-srbije/>, pristupljeno 6. februara 2019.

Branislav Vujović, generalni direktor New Frontier Grupe, izjavio je da postati lider u ekonomiji zasnovanoj na znanju znači biti u bliskoj vezi sa primenom novih poslovnih modela. Novi poslovni modeli su neophodni kako bi se osigurala efikasna proizvodnja, uspostavila snažna konkurencija i bolja produktivnost u okruženju koje se brzo menja.

Za Srbiju kao zemlju u razvoju ovo je izazov, jer u postojećoj strukturi privrede preovlađuje proizvodnja robe i usluga niske dodate vrednosti. Koristeći se znanjem, inovativnim kapacitetima i digitalnom infrastrukturuom, srpska ekonomija bi mogla da se transformiše u ekonomiju u kojoj preovlađuju poslovi sa visokom dodatom vrednošću.

- **Podsticanje inovacija kroz javne i privatne investicije kao neophodan put u razvijanju ekonomije zasnovane na znanju**

Podrška sistemu inovacija u celini određuje potencijal za ekonomski rast u nacionalnoj privredi. Postojeći kapaciteti inovacionog sistema (istraživanje i razvoj, tehnološke i poslovne inovacije, preduzetništvo) pokazuju dinamični razvoj u Srbiji. Međutim, i dalje ostaju brojni izazovi: nabavka naprednih tehnologija preko države, dostupnost talenata među naučnicima i inženjerima, kao i nedovoljan nivo ulaganja u istraživanje i razvoj od strane javnog i privatnog sektora. Navedeni izazovi su dodatno pojačani nedovoljnom povezanošću među preduzećima, naučnim institutima i univerzitetima, nerazvijenim preduzetništvom, kao i slabim zakonodavstvom kada je u pitanju zaštita intelektualne svojine.

Većina malih i srednjih preduzeća u Srbiji je još uvek u ranoj fazi digitalizacije. Kompanije ne mogu da se koriste prednostima napredne tehnologije dok ne izgrade osnovne digitalne temelje. S druge strane, primera radi, u Srbiji je u 2017. godini osnovano više od 2.000 IT start-up preduzeća, što ukazuje na veliku zainteresovanost i spremnost za upuštanje u ovu vrstu preduzetništva. Jedna od najistaknutijih domaćih neprofitnih inicijativa koja podržava IT start-up je SEE ICT, čiji ko-osnivač je Vladimir Trkulja. Njegovo mišljenje je da preduzetništvo ima najvažniju ulogu u stvaranju uspešnih IT start-up kompanija.

- **Sveobuhvatna primena Agende dostojanstvenog rada kao jedan od ključnih uslova za bolje pozicioniranje Srbije u kontekstu industrijske revolucije 4.0**

U Srbiji se Agendi dostojanstvenog rada pretežno pristupa iz perspektive radnika. Međutim, ona je korisna i za poslovni sektor kada je u pitanju pospešivanje konkurentnosti i produktivnosti. Zagovaranje Agende dostojanstvenog rada iz obe perspektive dovodi do adekvatnih odgovora na digitalnu transformaciju i stvara dodatnu vrednost. Agenda podstiče pristup industrijskoj revoluciji 4.0 koja zavisi od znanja i ljudskih potencijala.

U ovom trenutku postoje dve Srbije: prva u kojoj dominira ranjiva zaposlenost i druga u kojoj, na prvi pogled, postoji dostojanstven rad. Pritom, novi oblici rada u novoj ekonomiji menjaju odnose poslodavaca i radnika. Novi trendovi na tržištu

rada uključuju fleksibilnije radne aranžmane i višestruke mogućnosti zapošljavanja. Ugovori na kojima počivaju ovakvi aranžmani sve više umanjuju obim prava radnika u oblasti socijalne zaštite, pa se u novoj ekonomiji stvaraju uslovi za ranjivu zaposlenost. Mihail Arandarenko, profesor na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, u vezi sa tim je naglasio: „Ako se Srbija ne prebaci na proizvodnju sa većom dodatkom vrednošću, što podrazumeva veće zarade zaposlenih i viši kvalitet života, doživeće još brži odliv mozgova, što će otežati njen ekonomski rast i tranziciju u sferu nove ekonomije.”

- **Pravna regulacija nestandardnih oblika zapošljavanja ima potencijal da unapredi dobrobit radnika i doprinese održivosti sistema socijalne zaštite**

Većina radnih aranžmana u Srbiji zasnivala se na konceptu pune zaposlenosti. Taj oblik zapošljavanja je oslabljen digitalnom (i ekonomskom) transformacijom, budući da ekonomija zasnovana na znanju doprinosi rastu nestandardnih oblika zapošljavanja. U slučaju Srbije, nestandardni rad prisutan je u mnogim sektorima od poljoprivrede do ostalih tradicionalnih sektora ekonomije.

Nestandardni oblici zapošljavanja nekim radnicima omogućavaju fleksibilnost i umanjuju prepreke pri zapošljavanju, pogotovo onima koji su isključeni sa tržišta rada. Međutim, radnici bivaju izloženi nekim novim rizicima: na primer, honorarni radnici dobijaju ugovore za pojedinačne zadatke, tako da imaju malu ili nikakvu sigurnost zaposlenja. Takođe, radnici sve manje imaju pristup socijalnoj zaštiti. Na drugoj strani, firme imaju koristi od uplaćivanja nižih ili nikakvih socijalnih doprinosa, od neregulisane oblasti nestandardnog zapošljavanja, kao i od troškova isplaćivanja honorara, umesto stalnih zarada.

Trenutno stanje u nestandardnom zapošljavanju narušava efikasnost sistema socijalne, a posebno penzione zaštite. Ako se porezi i socijalni doprinosi plaćaju samo nekim kategorijama radnika, na taj način se firme podstiču da prebace posao na radnike koji su manje zaštićeni i jeftiniji.

Ove nedoslednosti ugrožavaju pristup sistemu socijalne zaštite i pristup socio-ekonomskim pravima. Zato, kako kaže Chris Land-Kazlauskas, specijalista za slobodu udruživanja i kolektivno pregovaranje u Međunarodnoj organizaciji rada, veoma je važno da radnici sa nestandardnim oblicima zapošljavanja nađu način da formiraju sindikate, ili da se pridruže postojećim kako bi dobili zaštitu putem kolektivnog ugovora. [21] Ukoliko se ovo pitanje ne reši, nedostatak institucionalnog odgovora povećaće neformalnu ekonomiju i broj ranjivih radnika. „Dakle, suština uspešne politike fleksibilnog rada mora podrazumevati uravnoteženu, koordiniranu (fer) fleksibilnost, u kojoj će postojati podela rizika između zaposlenog, poslodavca i države,” ističe Senad Jašarević, predsednik Udruženja za radno pravo i socijalno osiguranje Srbije.

- **Globalizacija zajedno sa novim tehnologijama kreira mogućnosti i izazove unutar nacionalnog konteksta**

[21] Član 2 Konvencije Međunarodne organizacije rada br. 87 definiše pravo na organizovanje u univerzalnim uslovima; bez obzira na to, mnogi nacionalni zakoni o radu, kao i u Srbiji, negiraju to pravo.

Globalizacija radne snage i pojava nadsacionalnih poslodavaca stvaraju izazove za nacionalni regulatorni okvir i dovode u pitanje kolektivno pregovaranje i tripartitni dijalog unutar države. Janine Berg, viša ekonomistkinja Međunarodne organizacije rada, istakla je da se troškovi socijalne zaštite kratkoročno prenose na individualne radnike, dok se dugoročno prebacuju na nacionalni nivo. U oba slučaja dodata vrednost ostaje izvan nacionalnih granica.

Složena situacija koja prati povećanje broja radnika zaposlenih preko digitalnih platformi u Srbiji još uvek nije pravno regulisana. U ovom trenutku, prema različitim procenama „platformski” radnici čine 2% ukupne radne snage u zemlji. Naponi ka regulaciji njihovog rada ukazuju na prelivanje pitanja rada i zapošljavanja u druge pravne oblasti (npr. zakon protiv sprečavanja konkurencije, trgovinsko pravo) i na međunarodni plan (drugim rečima, nameće se pitanje važećih jurisdikcija).

Pod uticajem ubrzanog razvoja tehnologije, rizici su uglavnom preusmereni na radnike, koji moraju sami da se pobrinu o plaćanju poreza i doprinosa u okolnostima u kojima država još nije stvorila uslove za njihovo učešće u društvu. Shodno tome, postavlja se pitanje održivosti samog sistema socijalne zaštite. Na drugoj strani, rasprostranjena praksa registrovanja kao preduzetnika, u nedostatku boljeg zakonskog rešenja, ograničava pravo ovih radnika da se organizuju u sindikate i zagovaraju bolje uslove rada.

- **Kontinuirana ulaganja u ljudski kapital su ključna za nesmetan prelazak na ekonomiju zasnovanu na znanju**

Vizija budućnosti obuhvata radnu snagu koja je okrenuta sticanju i unapređivanju veština, a ne profesija kao što je to do sada bio slučaj. Drugim rečima, stvaranje dodate vrednosti u ekonomiji zasnovanoj na znanju će zavisiti od ljudskog kapitala, od veština i spremnosti radnika da se prilagode novim uslovima. Zato se sistem formalnog obrazovanja susreće sa nizom zahteva za reformama. Jedan od ključnih izazova u oblasti razvoja novih znanja i stvaranja inovacija na univerzitetima i naučnim institutima jeste sistem finansiranja univerziteta.

Programi neformalnog obrazovanja poput „Inicijativa Petlja” mogu na kratak rok da kompenzuju nedostatke u formalnom obrazovnom sistemu. Prema Predragu Radovanoviću, direktoru kompanije Solfins 3D, drugačiji pristup investicijama u ljudski kapital može doći kroz međugeneracijske transfere znanja, posebno zato što je struktura srpske privrede heterogena i sastoji se kako od tradicionalnih tako i od novih industrija. Dugoročno gledano, saradnja formalnog obrazovanja i poslovnih subjekata, kao i njihovo zajedničko upravljanje tranzicionim procesima, ključni su u obezbeđivanju različitih profila na tržištu rada.

Zahvaljujući ekonomiji znanja i razvoju novih tehnologija, činjenica da Srbija ima veliku dijasporu više ne mora biti samo problem, već i resurs, kao što je prikazano u slučaju Estonije. Ovo je primer kako umreženost, kao integralna komponenta ekonomije zasnovane na znanju, omogućava da se iskoristi potencijal ljudskog kapitala.

- **STEM [22] i građanske kompetencije predstavljaju ključne veštine za budućnost rada u Srbiji**

Sistem formalnog obrazovanja na globalnom nivou, pa tako i u Srbiji, suočava se sa izazovima reformi koje moraju da zadovolje zahteve budućeg društva i ekonomije. Ekonomija zasnovana na znanju zahteva kako od mladih, tako i od starijih generacija, da stiču veštine neophodne u novom dobu. Promene u obrazovanju su preduslov za jačanje zapošljivosti mladih.

Osnovne ključne kompetencije potrebne u budućnosti podrazumevaju digitalnu pismenost, STEM veštine, građanske kompetencije, kao i sposobnost pojedinaca da preuzmu odgovornost za lične i profesionalne izbore. Ostale veštine koje će biti tražene su: znanje jezika, preduzetništvo, STEAM (STEM veštine uključujući i umetnost), kreativnost, veštine rešavanja problema i kognitivne veštine.

STEM veštine su okarakterisane kao ključne, jer imaju potencijal za generisanje inovacija neophodnih za razvijanje tehnologija i stoga za rast nove ekonomije. Ulaganje u obrazovanje je najisplativije ako učenje počinje u prvim godinama života. Estonsko iskustvo pokazuje da je uvođenje programiranja tokom osnovne škole neophodno i za postizanje rodne ravnopravnosti u okviru STEM-a. S druge strane, građanske kompetencije, takozvane „meke veštine“, prožimaju svaki segment tržišta rada i kao takve su pokretač razvoja ekonomije zasnovane na znanju.

Za ekonomski rast, posebno u zemljama sa niskim kvalitetom obrazovanja, jednako je važno da obrazovne politike omoguće ispunjenje ciljeva „obrazovanja za sve“ kroz upotrebu i širenje novih tehnologija. Takođe je važno podržati ciljeve „razvoja talenata“, posebno u okviru visokog obrazovanja. Na taj način se povećava kapacitet ekonomije za proizvodnju inovacija. Stručnjaci Evropske fondacije za obuku Anastasia Fetsi i Georgios Zisimos, upozoravaju da je ukupni nivo akumuliranih znanja i veština koje poseduje radna snaga u zemlji važniji za povećanje produktivnosti ekonomije, nego isključivo ulaganje u najtalentovanije studente, ili samo u visoko obrazovanje.

- **Međusektorska saradnja i partnerstva podstiču stvaranje znanja potrebnih za ekonomiju zasnovanu na znanju i budućnost rada**

Škole i univerziteti više ne mogu biti isključivi nosioci i pružaoci obrazovanja, posebno za specifične veštine koje su potrebne ekonomiji. Informacije o potrebnim znanjima i veštinama su raspoređene u različitim sektorima. Stoga bi trebalo formalno uključiti sve aktere koji tradicionalno nisu bili uključeni u proces definisanja obrazovnih ciljeva. Strategija obrazovanja za Srbiju (planirana za 2020. godinu) treba da predvidi novu podelu uloga u formulisanju njenih ciljeva. Učešće, ali i odgovornost, mora se podeliti između obrazovnih institucija, škola i univerziteta kao ekonomskih aktera sa jedne strane, i nevladinog sektora s druge strane. „Uključivanje privrednog sektora je važno jer buduće generacije ne treba da budu samo zaposlene; od njih se očekuje da budu zapošljivi u onim sektorima koji se temelje na znanju i tehnologiji, a to su ujedno visoko profitabilni sektori”,

[22] Nauka, tehnologija, inženjerstvo i matematika (Eng. STEM = science, technology, engineering, and mathematics).

kaže Aleksandar Baucal, profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

Zajedničko angažovanje poslodavaca i njihovih udruženja sa obrazovnim institucijama i kontinuirani dijalog o stvaranju znanja i veština pozitivno utiče na ekonomiju zasnovanu na znanju. Prvi pokušaj te saradnje ogleda se u uvođenju dualnog obrazovanja koje u određenoj meri može rešiti problem nezaposlenosti mladih. Međutim, ono može dovesti i do daljeg društvenog raslojavanja i povećanja nejednakosti u društvu. Razmena informacija o potrebnim veštinama na tržištu rada je neophodan uslov za stvaranje adekvatnog sistema obrazovanja.

Primeri Finske, Južne Koreje i Estonije pokazali su da uspešne reforme u obrazovanju otvaraju put ka ubrzanom ekonomskom rastu.

BUDUĆNOST U AKCIJI: AKCIONA AGENDA

Svet rada prolazi kroz velike transformacije. One su rezultat novih poslovnih modela nastalih tehnološkim razvojem i promenama u globalnoj ekonomiji izazvanim demografskim i drugim faktorima. Procenjuje se da će se transformacije nastaviti i potencijalno intenzivirati u budućnosti. Ako Srbija želi da uspostavi ekonomiju zasnovanu na znanju u okviru Agende dostojanstvenog rada, država mora da preuzme još veću odgovornost u stvaranju podsticajnog okruženja za ekonomski i društveni razvoj. U tom svetlu, dole navedene preporuke ukazuju na željeni pravac budućih aktivnosti Vlade Srbije. Preporuke Vladi ne isključuju odgovornost drugih relevantnih partnera koji učestvuju u oblikovanju budućnosti rada a dolaze iz biznis sektora, akademske zajednice, civilnog društva i sindikata.

(Mobilisati političku volju kao način za) Prevazilaženje rizika i korišćenje mogućnosti ekonomije zasnovane na znanju

1. Sprovesti analizu rizika koji proizlaze iz uvođenja i usvajanja novih tehnologija.
2. Ustanoviti i ojačati partnerstvo sa akademskom i istraživačkom zajednicom sa ciljem da se prikupe podaci u vezi sa ekonomijom znanja i sa njenim razvojem u Srbiji.
3. Organizovati nove strategije kao međusektorske dokumente namenjene potrebama digitalne tehnologije, sa fokusom na ulaganju u veštačku inteligenciju (AI), inovacije, digitalne veštine, zadržavanje talenata i infrastrukturu.
4. Razviti partnerstva između privatnog i javnog sektora zarad pospešivanja investicija u različitim segmentima ekonomije zasnovane na znanju. Proceniti načine finansiranja nacionalnih i lokalnih programa; pružiti podršku u razvoju strategija i olakšati pristup daljim finansijskim sredstvima koja omogućuju rast ekonomije zasnovane na znanju. Uključiti razvoj novih mehanizama finansiranja, kao što su nacionalni i regionalni fondovi.

5. Povećati finansijska ulaganja u ključne oblasti: obrazovanje, istraživanje i razvoj, inovacije i preduzetništvo. Podržati mala (i srednja) preduzeća koja još uvek ne koriste osnovne tehnologije.

6. Poboljšati efikasnost, odgovorno ulaganje i investicije u ekonomiju zasnovanu na znanju. Obezbediti praćenje i izveštavanje o obimu i prirodi investicija.

Sprovesti reforme u oblasti rada i zapošljavanja, kao i socijalne zaštite

1. Osigurati pozitivan uticaj tehnologije na radnu snagu i stvoriti politiku koja obezbeđuje fleksibilnost i mobilnost sa jedne strane, kao i pristup sistemu socijalne zaštite s druge strane. Zaštititi kvalitet zapošljavanja, ravnotežu između poslovnog i privatnog života, pristojnu zaradu i kolektivno organizovanje i pregovaranje. Stvoriti jednake mogućnosti i redistributivne politike koje će osigurati da tehnološke inovacije koriste društvu u celini.

2. Redefinisati pojmove radnika i poslodavca kako bi se obuhvatili novi nestandardni oblici zapošljavanja, kao što je rad na platformi; osigurati pristup digitalnih radnika socijalnoj zaštiti i društvenom dijalogu. Proširiti listu učesnika dijaloga kako bi se uključili novi akteri na tržištu rada: digitalne platforme za rad, međunarodne korporacije, transnacionalne inicijative i radnici u nestandardnim oblicima zapošljavanja.

3. Obezbediti fer uslove rada i održivost sistema socijalne zaštite kako bi se zadržali talenti u Srbiji. Otvoriti dijalog o novom društvenom ugovoru.

4. Obezbediti učešće Srbije u novim međunarodnim inicijativama kako bi se bolje razumele promene u oblasti rada i promovisali ljudski resursi u novom globalizovanom i povezanom svetu.

5. Obezbediti podsticaje za pravne reforme koje se odnose na pojmove radnika i poslodavca, kao i na pouzdanost i transparentnost sistema socijalne zaštite. Uspostaviti dobrovoljne i pristupačne državne penzije i zdravstvene planove za mlade radnike u nestandardnim oblicima zapošljavanja čiji poslodavci nisu registrovani u Srbiji. Predvideti i planirati na koji način će budući penzioneri da obezbede sebi sigurnu budućnost.

Sprovesti reformu obrazovanja u partnerstvu sa novim akterima i diversifikovati pružaoce obrazovanja

1. Uvesti ključne kompetencije u obrazovni sistem na svim nivoima u Srbiji kroz definisanje ciljeva nove obrazovne strategije 2020. Uključiti nove (netradicionalne) aktere u formulisanje ciljeva (preduzeća, institucije za istraživanje i razvoj, druga sektorska ministarstva, nevladine organizacije i fondacije, lokalne zajednice, itd.). Razviti buduću strategiju u skladu sa drugim sektorskim strateškim dokumentima kao što su Strategija pametne specijalizacije, (nova) Industrijska strategija, Strategija digitalnih kompetencija i radno zakonodavstvo.

2. Poboľjšati građanske kompetencije kroz praksu: na primer, promovisati volontiranje u lokalnim zajednicama, i u školama, u čemu bi učestvovali predstavnici lokalnih zajednica, roditelji i deca; na taj način izgraditi odgovornost, timski rad, inicijativu i etiku.

3. Uvesti pametne specijalizacije u lokalnim zajednicama koje bi odražavale njihove ekonomske potrebe; izgraditi partnerstva između škola i poslovnog sektora. Uspostaviti mehanizme za razmenu informacija i saradnju između škola, poslovnog sektora i lokalne zajednice u oblasti dualnog obrazovanja.

4. Koristiti se uspešnim primerima neformalnog obrazovanja, posebno u domenu digitalnih veština, kako bi se izgradili mehanizmi za saradnju između predstavnika formalnog i neformalnog obrazovanja, uključujući i saradnju sa novim (netradicionalnim) akterima. Obezbediti funkcionalan rad Sektorskih veća u definisanju potreba za specifičnim veštinama unutar pojedinih sektora ekonomije.

5. Promeniti sistem finansiranja obrazovanja uvođenjem novih kriterijuma za ocenu rezultata rada obrazovnih institucija. Prilagoditi postojeći mehanizam finansiranja univerziteta koji funkcioniše isključivo na osnovu ulaznih podataka (tj. broja upisanih studenata) na sveukupne aktivnosti univerziteta, posebno uzimajući u obzir naučnu komponentu i ulogu ovih institucija u stvaranju novih znanja.

6. Osigurati viši stepen autonomije škola kao način podizanja kvaliteta nastavnog osoblja, kvaliteta nastave i rezultata učenika. Reformisati finansiranje obrazovnog sistema i unaprediti upravljanje obrazovanjem kako bi se izgradio moderan, kvalitetan i fleksibilan obrazovni sistem dostupan svima.

Razviti novi pristup koji dalje povezuje restrukturiranje srpske privrede sa ekonomijom zasnovanom na znanju, kao i sa zapošljavanjem i obrazovanjem

1. Definirati koherentan pristup novoj ekonomiji koja povezuje različite sektorske politike i strategije (kao što su Strategija obrazovanja, Strategija pametne specijalizacije, Industrijska strategija, Zakon o radu, itd.). Takav pristup može koristiti kreatorima politika da efikasno alociraju resurse i ostvare ciljeve.

2. Izvršiti sveobuhvatnu procenu ekonomskih troškova povezanih sa potencijalnim efektima neuspjeha pri prelasku na ekonomiju zasnovanu na znanju usled različitih scenarija adaptacije, aktivnosti, i/ili neaktivnosti. Ovo bi trebalo da uključuje procenu dodatnih investicija koje će biti potrebne da bi se obezbedila potpuna promena i prelaz na ekonomiju zasnovanu na znanju.

3. Podići svest javnosti o mogućnostima i rizicima ekonomije zasnovane na znanju u saradnji sa poslovnim sektorom, akademskom zajednicom i civilnim društvom. Glas IKT zajednice može posebno biti od značaja u stvaranju podrške i uslova neophodnih za sprovođenje mera koje bi istovremeno promovisale nova pravila igre i smanjile rizike koje ekonomija zasnovana na znanju potencijalno donosi.